

Resensies/Reviews

- Phillips, Fransi. 2002. **My lied van die niet**. Pretoria : Protea Boekhuis.
(*Heilna du Plooy*) 225
- Breytenbach, Breyten. 2001. **Ysterkoei-blues; versamelde gedigte (1964-1975)**. Pretoria : Human & Rousseau.
(*Hein Viljoen*) 229
- Krige, Uys. 2002. **Die naamlose muse**. Pretoria : Protea Boekhuis.
(*Marthinus Beukes*) 231
- Taljaard, G. 2002. **Maansiek**. Pretoria : Protea Boekhuis.
(*M.P. Human*) 234
- Van Rooyen, P. 2002. **Die brandende man**. Pretoria : Protea Boekhuis.
(*M.P. Human*) 236
- Luyat, A. & Tolron, F. (eds.) 2001. **Flight From Certainty: The Dilemma of Identity and Exile**. New York : Rodopi.
(*Ivan Rabinowitz*) 239

Resensies/Reviews

Die volgehoue dubbelnegatief: minus maal minus maak plus

Phillips, Fransi. 2002. *My lied van die niet.* Pretoria : Protea Boekhuis. 56 p. Prys: R59.95. ISBN 1 919825 79 7.

Resensent: *Heilna du Plooy*
(Potchefstroomse Universiteit vir CHO)

Fransi Phillips het oor die afgelope twee dekades vyf prosawerke die lig laat sien, naamlik *Die horlosie se wysers val af* (1983), *Sewe-en-sewentig stories oor 'n clown* (1985), *Die wilde kind* (1987), *Theresa se droom* (1988) en *Herfsverhale* (1994). Die een eienskap wat in al hierdie tekste in meerdere of mindere mate voorkom, is die byna minimalistiese wyse waarop daar met gegewens omgegaan word. Hierdie gestrooptheid kom tot stand wanneer daar in sowel die seleksie van stof as in die formulering van onnodige dinge ontslae geraak word. Waar hierdie tegniek en styl slaag, bring dit 'n intense helderheid teweeg. In haar prosawerk, veral in *Die wilde kind*, het Phillips die eenvoud van aanbod met 'n ryk verbeeldingsinhoud gevul en in 'n magies-realistiese wêreld tussen droom en werklikheid daarin geslaag om 'n sterk stelling te maak. In *Herfsverhale* het die opteken van momente van syn in die intensiteit en eenvoud daarvan tot die leser gespreek.

Phillips is nie gerig op dit wat groot en indrukwekkend is nie, maar soek besinnend na klein oomblikke van suiwerheid en/of insig. Nie dat daar op insig of begrip aanspraak gemaak word nie. Dit gaan eerder om die stel of aanbod van enkelmomente as sodanig, om die eksistensie van die oomblik bewustelik te beleef en daaraan erkenning te gee deur dit te verwoord.

In *My lied van die niet*, Phillips se eerste digbundel, gaan dit weer om sulke enkelmomente, maar die ongrypbare van die belewenis van die werklikheid word hier nog sterker beklemtoon deur die volgehoue gebruikmaking van die negatief en veral die dubbelnegatief in die formulering. Die negatiewe word hier gehanteer as meer as 'n blote taalkundige stelwyse – dit word self betekenis.

In die eerste gedig staan daar:

Sy het na die see verlang
Maar die see
Het nie na haar verlang nie (p. 9)

En later:

ek wag nie
vir 'n boodskap nie
ek wag nie
vir die liefde nie
ek wag nie
vir die wederkoms nie

ek wag vir die takke
teen die ylblou middaglug
wat in die nag
die uitsig versper na die maan (14)

Die gedigte staan in die sfeer van 'n bepaalde filosofiese denkpatroon. Die “ontkenning van die ontkenning” kom egter in verskillende filosofiese tradisies voor. Die Zen-tradisie word duidelik opgeroep deur die motto (“All that is needed is the experience of nothingness, which is suchness” – Daisetsu Suzuki) en die gedigte kom telkens tot rus in die uitdrukking van die so-heid van 'n saak.

Breyten Breytenbach het by geleentheid verwys na Huineng, die sesde Patriarg, wat in sy *Sutra van die Platform* die volgende sê: “Siende dat die nie-denke nie daargestel sou kon word sonder dat daar denke is nie, van wat is hierdie *nié* dus die *nié*? ... Die ‘nie’ beteken om ontkoppel te raak van alle dualisme en wroeging. Denke bestaan uit die dink aan die oorspronklike natuur van so-heid. Die so-heid is die substansie van die denke. Gedagte is die gebruik van die so-heid”.

Dit wil vir my inderdaad voorkom asof die strewe na die oplossing van die dualisme in welke vorm ook al vir die digteres in hierdie bundel 'n strewe is. Die vraag ontstaan egter ook of die ontvlugting uit die dualiteit nie die gevaar meebring dat daar dan weinig dinamiek oorbly nie.

Die konsep van die negatief, van volgehoue en opmeakaargestapelde ontkenning, figureer egter ook sterk in die Westerse filosofie waar dit teruggaan tot by die Grieke en die werk van Plotinus. Daar bestaan 'n verband tussen denkers wat hulle met die (half)mistieke opvattinge en die vrae oor die syn van dinge besiggehou het en die Oosterse Zendenke. Volg 'n mens die lyn van die filosofie wat met die implikasies van die negatief en dubbelnegatief gewerk het, kom 'n mens onder meer uit by Hegel en sy derde wet van die dialektiek naamlik die "ontkenning van die ontkenning". Meister Eckardt se naam kom in die soektog na sleutels om die negatief te verstaan ook telkens na vore en in die bundel is daar inderdaad ook 'n gedig oor Meister Eckhart:

wie is Meister Eckhart
as hy nie niks is nie.

Deur die geskiedenis was daar ook telkens kunstenaars in wie se werk dieselfde bemoeienis gevind kan word soos Simonides van Kleos, die Griekse klassieke digter wat deur die dubbelnegatiewe formulering te gebruik, juis positiewe stellings gemaak het.

Dit gaan in die heel basiese instansie om dié matematis-logiese formule: $-a \times -a = a^2$

'n Negatief vermenigvuldig met nog 'n negatief gee 'n positief, wat op 'n ander vlak lê en groter is as die negatiewe. As die digter sê "moenie die niet vernietig nie/ vernietig dan liever die vrae met stilte" (p. 54) dan word die stilte 'n positiewe krag en nie 'n leë niet nie. Die onbestaan wat ook telkens ter sprake kom, word inderwaarheid getransendeer en opgehef deur die representasie daarvan in die gedig: die see en die bobbejane wat nie weet hulle word gesien nie, kom wel tot bestaan in die waarneming van die waarnemer en in die gedig. Bestaan word bestaan deur dink en die woorde is die produk van die dink (of die nie-dink wat ook dink is.)

Dit is ook so dat waar daar in die filosofie oor die negatief geskryf word, die verhouding tussen die subjek en die objek, tussen waarnemer en waargeneemde, telkens ter sprake kom. Daar word geredeneer dat dinge bestaan of tot bestaan kom by gracie van die waarnemer. Iets *is* omdat dit waargeneem word, maar die waarnemer bestaan ook deurdat hy waarneem. Dit sluit aan by 'n uitspraak van Ruusbroec, die Middeleeuse Nederlandse mistikus, wat deur André P. Brink (2000:253) in *Donkermaan* aangehaal word: "Dat wi sijn, dat ane-staren wij, ende dat wij anestaren, dat sijn wij" (253).

Die bundel plaas sigself deur hierdie verwysingsveld in 'n tradisie wat van ver kom en wyd uitkring en in die beste verse stig die negatief 'n positief. Oor die dood staan daar: "die dood is in elk geval nie/ die dood nie/ dis net 'n ontkenning van/ die lewe wat dit nie is nie" en oor die donker: "Sy sê/ dat sy nie bang is/ vir die lig wat nie daar is nie, sê sy".

Hierdie denkpatroon (letterlik die struktuur van die denke) bind die bundel saam as 'n ekspressie van 'n aaneenlopende verinnerlikte vorm van bestaan. Of al die gedigte daarin slaag om in hulle eenvoud nie klein te bly nie en of die vereenvoudigde aanbieding nie soms yl word nie, is vrae wat gevra sal word. As so 'n minimale aanbod werk, kom daar iets grensloos tot stand, maar ongelukkig kan dit ook gebeur dat dit gewoon bly en byna niksseggend word.

Ek moes myself ook by die lees van die bundel afvra of die volgehoue mineurtoon en die struktuur van die denke hier sterk genoeg is om te kompenseer vir die gebrek aan bykans enige ander vorm van poëtiese binding. Soms lê die sinne helder en gemaklik in die verse en soms klink dit gewoon na stellings in prosavorm wat in versreëls geskryf is. Dan moes ek wonder of 'n sterker poëtiese binding van welke vorm ook al nie kon help om die losslaan uit die dualiteit te bewerkstellig nie. Poëtiese segging, al is dit sober, het wel die vermoë om die beperkinge van die inhoudelike te oorstyg (en ek dink hier byvoorbeeld aan die werk van 'n digter soos die Nederlander Rutger Kopland en ook aan Vasalis, veral aan die pasverskene postume digbundel *De oude kustlijn*).

Om hierdie redes sal alle lesers *My lied van die niet* waarskynlik nie met ewe veel waardering lees nie. Die volgehoue ontginning van die moontlikheid om vanuit die niet die niet te transendeer, gee egter onteenseglik aan die bundel 'n eiesoortige stempel.

Verwysings:

Passmore, John. 1968. *A hundred years of philosophy*. London : Penguin.
Brink, André P. 2000. *Donkermaan*. Kaapstad : Human & Rousseau.

Heerlike sêmaarso in nuwe gedaante

Breytenbach, Breyten. 2001. *Ysterkoei-blues; versamelde gedigte (1964-1975)*. Pretoria : Human & Rousseau. 432 p.
Prys: R125. ISBN 0 7981 3 4187 5.

Resensent: *Hein Viljoen*
(Potchefstroomse Universiteit vir CHO)

Die verskyning van hierdie bundel – 'n soort eerste deel van Breyten Breytenbach se versamelde werk – is 'n besondere gebeurtenis. Hier kan 'n mens'n volledige beeld van sy vroeë poësie kry noudat sy vroeë bundels uit druk is. Dit bevat al Breytenbach se bundels wat tot en met 1975 gepubliseer is, asook 'n klompie verspreide gedigte. Die bundel *Skryt* word hierin vir die eerste keer in Suid-Afrika gepubliseer. *Katastrofes* is ook ingesluit, volgens die skrywer se flaptেকs, omdat dit as prosaverse deel uitmaak van sy poësie.

Die ander bundels wat opgeneem is, is *Die ysterkoei moet sweet*, *Die huis van die dowe*, *Kouevuur*, *Lotus*, *Oorblyfsels*, en *Met ander woorde*. Daarby is die gedigte uit *Plakboek* en 'n *Seisoen in die paradys* ook ingesluit. Dit is 'n baie omvangryke bundel: by die 400 bladsye se heerlike sêmaarso.

In so 'n versamelbundel gaan die unieke vormgewing, formaat en gevoel van die oorspronklike bundels uiteraard verlore. Daardeur verloor ons 'n stukkie publikasie- en ontwerpgeskiedenis. Dit is wel jammer dat die oorspronklike fantasmagoriese stofomslag van *Die ysterkoei moet sweet* en die gul formaat van die boek moes verdwyn en dat die vierkantige hakies en surrealistiese skutblaaie van *Die huis van die dowe* moes plek maak vir 'n grootverseboekagtige eenvormigheid. Dit is veral jammer dat *Plakboek* sonder die tekeninge daarby afgedruk word, want daardeur verloor die woorde hulle ryk interaksie met die beelde. Die wins is egter dat al die gedigte in een band gelees kan word – ook relatief onbekende (en moeilik verkrygbare) tekste. Die alfabetiese register van titels en eerste reëls maak dit maklik om al daardie half onthoude gedigte weer op te spoor.

Dit is heerlik om die ou bekende en geliefde gedigte weer hier raak te loop – in 'n ander, vreemde vorm, want Breytenbach se eerste klompie bundels is vir my hartpoësie. *Die huis van die dowe* is die eerste Breytenbach-bundel wat ek gekoop het en dit is lekker om die gedigte so

een na die ander weer af te tel: “drome is ook wonde”, “my vrou”, “as ek ’n prins was”, “my broed van gaas tot geur”, “die afvrot van die staat”. Maar nog steeds bly dit onmoontlik om behoorlik vat te kry op daardie vreemde, ontwerklieke uitwerking van Breyten se poësie – die deurgang wat dit bied na “groener speelseriger weiveld”, “die gat in die lug” – die wonderbaarlike wêreld waarin “koeie spinnerakke eet/ en ou kal-koene kniediep/ in die stof staan/ en bid” (*Lotus* 7.6). Dit is ’n aspek van sy poësie wat nogal verwaarloos word – die feit dat dit toegang bied tot die wonderbaarlike, al is die wonderbaarlike by hom dan ook dikwels afskuwelik en afskrikwekkend.

Die konteks van elke gedig verander ingrypend in so ’n versamelbundel – nie net omdat ons nou ’n hele korpus gedigte in een band het nie, maar ook omdat die gedigte uit hulle “normale” konteks (hulle publikasiekonteks) gehaal is. Dit is veral ingrypend by die gedigte uit *’n Seisoen in die paradys* waar die konteks van die reis deur Suid-Afrika en die digter se verhaal daarvan nou ontbreek – amper asof die digter die gedigte daarmee van ’n persoonlike na ’n universele vlak wil verhef. Die bundel verskyn egter in ’n totaal ander sosio-historiese konteks as destyds toe die einde van apartheid byvoorbeeld nog onvoorstelbaar en die digter se gevangening ondenkbaar was. Dit is opvallend by ’n gedig soos “afghanistanse suurlemoene” (uit *Die huis van die dowe*): “Afghanistan” trek nou ’n totaal ander stel konnotasies met hom saam as die vaagweg eksotiese en nostalgiese herinneringe aan ’n onbekende ruitersbeskawing wat ’n mens vroeër uit die gedig kon aflei. “Afghanistan” is nou wrede, hartseer en bitter konnotasies. Die verwagtingshorison van lesers van hierdie bundel verskil dus radikaal van dié van destyds. Destyds was die digter nog ’n half bekende volksvreemde figuur; later volksverraaiër en terroris; en nou byna ’n vereerde (of selfs geminagte) ringkop van die lettererepubliek. Sosiopolities het die situasie van Afrikaans en Afrikaanses heeltemal verander, maar juis vandag is ’n bundel soos dié besonder waardevol: dit is ’n uiters welsprekende argument ten gunste van Afrikaans en die studie daarvan. In min ander werke word die moderne mens se strewes en angste so onvergeetlik en onthutsend in Afrikaans uitgedruk – en in ’n ruie taal wat tegelyk so tipies van Afrika, maar ook so gedrenk in Europa is.

In hierdie bundel het die digter self nogal heelwat wysigings aangebring. ’n Hele paar gedigte in *Skryf* het nuwe titels bygekry. Die baie bekende “Allerliefste, ek stuur vir jou ’n rooiborsduif” (*Lotus* 4.11) het nou die titel wat dit in *Lady One* gekry het: “(soos van vlerke)”. Dat daar nogal heelwat herskryf is, is duidelik uit die nuwe versie van “my vrou” wat hier geplaas word (p. 97). In die eerste reël is “vrou” nou “ga”. Hoofletters het kleinletters geword, wat ’n totaal ander betekenis gee in die geval van

“here”. “Dom donders” is uitgebrei met ’n hele nuwe vers, naamlik “kloterig knopkoppe, knieserige knypswyne, knullige knopiesoë”, wat met sy oordadige alliterasie glad nie ’n verbetering van die gedig is nie.

Noudat ons ’n omvattende korpus poësie in Afrikaans besit, word dit haas tyd dat daar begin moet word met wetenskaplike tekskritiese uitgawes van Afrikaanse digters se versamelde werk. Op die oomblik is dit glad nie duidelik hoe akkuraat en betroubaar die teks van versamelbundels soos hierdie is nie, omdat die redakteurs meestal baie min verantwoording verskaf vir hulle keuses, weglatings of wysigings. Ons weet meestal ook nie watter variante van gedigte bestaan nie en hoe en waar hulle gepubliseer is nie. Dieselfde geld vir die versamelde gedigte van byvoorbeeld Leipoldt, Van Wyk Louw, Boerneef, Opperman of Ingrid Jonker. Van ander – soos Jan F.E. Celliers of Toon van den Heever – bestaan daar nog nie versamelbundels nie. Dit is ’n taak wat die editoors van die toekoms sal moet onderneem. En ’n taak wat deur liefhebbers van die Afrikaanse poësie ondersteun sal moet word.

Intussen bied hierdie bundel nuwe generasies lesers die geleentheid om in een bundel kennis te maak met die ontstellende rykdom van Breytenbach se vroeëre poësie. En daarom is dit ’n moet vir alle lesers van Afrikaans – ernstig of nie.

Krige se oerglans bly duur

Krige, Uys. 2002. *Die naamlose muse. Geredigeer en ingelei deur J.C. Kannemeyer.* Pretoria : Protea Boekhuis. 283 p. Prys: R150. ISBN 1-919825-78-9.

Resensent: *Marthinus Beukes*
(Randse Afrikaanse Universiteit)

In hierdie geredigeerde teks van Uys Krige se literêre opstelle en gesprekke deur John Kannemeyer is dit asof die leser ’n slotwoord kan durf, want die naamlose muse by Krige het ’n drifspoor nagelaat wat in oerglans sal bly duur. Kannemeyer se samestelling van Krige se artikels en gesprekke rondom en oor die literatuur bring nuwe glans op ou woordmakers binne die Suid-Afrikaanse en wêreldletterkunde: die muse

wat in Krige se geval in woordkunstenaars as “diepseeduiker van die taal” (113) op soek gaan. Nie alleen kry die leser ’n blik op die persoonlike aanslag van Krige soos verwoord in sy brief aan Mizzi, Krige se suster nie, maar ook op Krige wat oor die vonkeling van Afrikaans en Afrikaners se gevoeligheid vir die plaasnaam, vis- en voëlname en ook bootname woordsnare kan roer.

In Krige se eie taalkrag sien die leser hóé Afrikaans ’n sêkrag het, soos hy duidelik demonstreer in ’n referaat wat hy 1956 aan die Universiteit van die Witwatersrand in Engels lewer. Hy merk opsommenderwys oor Afrikaans se waarde op: “... in Afrikaans dus het die skrywer of digter ’n hoogs plooibare medium, lenig en soepel, ryk aan ’n bondige seggingskrag en ’n eie innerlike ritmiese lewe, vol kleur en geur en ’n eie frisse fleurigheid ...” (82).

Juis met Krige se vermoë om vergelykings te tref, verbande te trek en verskille uit te wys, kan die leser ’n blik op die Franse, Spaanse, Italiaanse en Suid-Afrikaanse Engelse letterkunde kry. Die soepelheid van Krige se vertaalvaardigheid val in talle van die vertalings van gedigte op. Krige het veral in die artikels en vertalings van hierdie digters se poësie gewys dat hy, soos in sy brief aan Mizzi, getrou is aan sy oortuiging dat: “... wat my betref, is die poësie die allerskoonste, allerbelangrikste van al die kunste” (11). Só bring hy deur sy kritiese lees en juis sy vertalings van Salvatore Quasimodo, Jorge Guillén, Konstantyn Kavafis, Georg Seferis, Pablo Neruda, Manuel Bandeira en Jacques Prévert die leser onder die indruk van sy erudisie. Die jong poësieleser (en selfs jong digter) kan sy woorde ter harte neem:

... as jy gedigte wil skrywe, moet jy nooit ophou om poësie te lees nie. Dis die enigste manier om te leer as mens self aanleg het. Om die meesters en selfs die middelmatige goeies te lees en te bestudeer ... So ontdek mens hul metodes, en kry jy van hul baie hulp en goeie hulp soms, sonder dat jyself daarvan bewus is. Die goeie gevolge daarvan *sal* kom op die ou end – *moet* kom as mens jou tot so ’n interessante en aangename studie wy (sy kursivering) (11).

Hy verantwoord hom vindingryk oor Salvatore Quasimodo se poësie waarin daar ’n openhartigheid te bespeur is en ’n neiging tot ’n onmiddellike en verbinding met die medemens (233). Verder is dit sy vergelyking tussen die Spaanse noordelike en suidelike digter wat bewys dat Krige ’n leser en verwoorder is van die fyn nuances van ’n taal. Op sinvolle wyse kan hy Garcíá Lorca as die Andalusiese digter met Jorge Guillén, die Kastiliër, vergelyk. In sy trefsekere vertalings van albei digters se poësie bied hy vir die leser ’n blik op die krag van hulle werk.

Tog is dit Krige, die digter sêlf wat, soos hy oor Guillén opmerk in sy vertalings: "... deurskynendheid word, lig en glans en God".

Krige se kritiese oordeel is ook opvallend in sy waarderende lees van Jan Rabie se *Een-en-twintig*. Hy voer aan dat Rabie se blootstelling aan die Europese vasteland, en veral Parys, hom met groot strominge in die letterkunde en kunste in aanraking gebring het. Vir hom is Rabie se *Een-en-twintig* merkwaardig omdat hy met "nuwe temata kom en ... terreine ontgin wat nie vroeër by ons bewerk is nie" (53). Wat verdere invloed op die Afrikaanse skrywers en digters betref, noem Krige dat Pablo Neruda by uitstek die moderne surrealistiese digter is wat op Breyten Breytenbach invloed gehad het. Hy voer aan:

Ek voel soms dat Breyten Breytenbach op 'n vormende tydstip van sy ontwikkeling bepaald deur Neruda beïnvloed is, veral in Breytenbach se gebruik van die een beeld op die ander van chaos, wanorde, wanhoop en ontreddering (272).

Maar dit is ook veral in die huidige tyd waar die status van Ingrid Jonker as ikoon getoets is dat Krige se kritiese en waarderende lees van haar werk waardering ontlok. Jonker-lesers kan in eensgesindheid met Krige voel wat meen "die essensiële Ingrid (is) afgestroop van haar onvoltooidheid ... soos sy in haar beste gedigte sal voorkom vir ons kinders en kleinkinders" (140). Só trek Krige die verband verder en som Jonker se lewe sekuur op deur te sê "haar eensaamheid (is) haar sterkte, haar krag, die bron van haar eie skeppende persoonlikheid en individualiteit" (149).

Met hierdie samestelling van Uys Krige se kritiese artikels en gesprekke doen John Kannemeyer Krige eer aan. Dit het deurgaans in die tekste opgeval dat Krige 'n fyn en gevoelige naleser van tekswaardes is. Só het hy geblyk 'n raakleser te wees van aardse elemente, mense en tale waarmee literatuur gemaak en skeppingsdinge besing word. Só het Krige 'n venster oopgemaak vir die leser en "die woord nader aan die lewe (ge)bring" (121).

Gekwelde ervarings van Afrika-vroue

Taljaard, G. 2002. *Maansiek*. Pretoria : Protea Boekhuis. 123 p.
Prys: R59.95. ISBN 1 919825 90 8.

Resensent: *M.P. Human*
(Dept. Afrikaans, Randse Afrikaanse Universiteit)

Die kortverhale in Gerda Taljaard se debuutbundel, *Maansiek*, sluit in só 'n mate tematies en inhoudelik bymekaar aan dat daar duidelik sprake van 'n onderlinge gesprek tussen dié tekste is. Aangesien tekselemente van een verhaal op subtiele, maar verrassende wyse ook in ander verhale resoneer, kan die leser byna nie anders as om die verhale binne 'n groter geheel saam te lees nie. Daar is helaas nie genoeg plek om hier aan te dui op watter vindingryke wyse skakels tussen die onderskeie verhale bewerkstellig word nie. Die resultaat is 'n digverweefde eenheidsbundel waarin die gekwelde ervarings van Afrika-vroue oortuigend uit die ink kom.

Alhoewel talle erkende én versweë skrywer- en vertellerstemme in hierdie bundel meesprek (onder andere dié van Riana Scheepers, Marita van der Vyver, Kate Bush, Clarissa Pinkola Estés, Helen Martins, Sheila Cussons, Marc Chagall, P.J. Haasbroek en selfs vriende en familieleden van die outeur), slaag Taljaard daarin om in die meeste gevalle haar eie stempel op die verhale af te druk. Tog vind ek die eksplisiete erkenning van sommige geraadpleegde bronne aan die einde van die bundel onnodig. Aangesien 'n te doelbewuste poging op dié wyse aangewend word om die leser se interpretasie in 'n bepaalde rigting te stuur, word die betekenisdimensie van die verhale daardeur eerder verskraal as verruim.

Die beste verhale in *Maansiek* ("Bruid", "Mafikeng", "Bobbejaanwyfie", "Uiltjiesvrou" en "My ma se mans") word gekenmerk deur bykans tasbare sensoriese waarnemings; onverwagse, maar subtiele verhaalwendings; 'n fyn (en poëtiese) taalaanvoeling; 'n aktivering van verskeie betekenisvlakke en verrassende, meerduidige verhaalslotte. In die verhale "Verbintenis", "Die heks" en "Lot se vrou" word perspektiefwisselinge ook besonder treffend benut. Tog boet genoemde verhale plek-plek aan subtiliteit in as gevolg van die verteller se geneigdheid om namens die leser te wil interpreteer. Die verhaalgebeure in "Verbintenis" is byvoorbeeld 'n veelseggende inspelning op die ek-verteller se droom aan die begin van die verhaal. Die raakpunte tussen droom en werklikheid kan

egter sonder die onnodige interpretasie van die ma-karakter afgelei word.

In feitlik al die verhale gaan dit oor die vrou wat op een of ander wyse (seksueel, kultureel of ideologies) ingeperk, aangetas en geskend is. Terwyl dié inperking in “Bruid” en “Mafikeng” geografies van aard is, verkry dit in ander verhale ’n meer metaforiese betekenis. In “Die heks”, “Vlees en bloed” en “Lot se vrou” word die (kind)vrou byvoorbeeld slagoffer van manlike seksuele aggressie en in “Met die maan gepla: hondvrou” en “My ma se mans” die eng rolvoorskryfte binne ’n patriargale samelewing. ’n Beswaar kan, myns insiens, geopper word teen die eendimensionele uitbeelding van die manskarakters in die bundel. Feitlik al die mans word as selfvoldane geweldenaars (bullebakke) beskryf. Alhoewel hierdie voorstelling tot ’n groot mate deur die ervaring van die vrouekarakters gemotiveer word, raak dit op die duur egter té eenselwig.

Dit is egter nie net die ontberings van vroue wat belig word nie, maar ook die verskillende wyses waarop hulle uit hierdie benouende omstandighede ontsnap. Sekerlik die kragtigste hiervan is ’n vereenselwiging met die aarde en die dier as bron van natuurlike innerlike krag. Die getraumatiseerde dogter in “Die heks” sypel byvoorbeeld soos water deur die muur en draf saam met die wolwe in die maanlig uit, terwyl die mishandelde Mirjam haar op die oerkrag van die moederdier (“Wyliebobbejaan”) verlaat. Wanneer Kattie se hare in “Mafikeng” letterlik deur die rysmiere “in die grond vasgeweef” (35) word, vind die voltrekking van hierdie simboliese eenwording met die natuur op aangrypende wyse plaas.

Die vrou vind ook ondersteuning en koestering binne die oeroue band tussen vroue (“Verbintenis”; “Madonna van die granaat”). Soms stel drome en bowerklike ervarings haar in staat om gevoelens van troosteloosheid te besweer (“Leërskaar”; “’n Besoeking”). Wanneer “pyn [egter] in woede verander” (99), neem die vrou op verskillende wyses wraak (“Vlees en bloed”, “Uiltjiesvrou” en “Madonna van die granaat”). As laaste uitweg neem die vrou haar eie lewe en vertrek op ’n nuwe reis verby die dood. In “Lot se vrou” ontvlug Susan die “beleërde stad” van haar eie liggaam, terwyl die “heks” van Nieu-Bethesda (“Uiltjiesvrou”) haar pa en Vader Tyd ’n punt wys: “Hy sal gestuit word in sy bouse, meesleurende gang. Aan háár sal die perverse ou wetter nie meer knaag nie. Oor haar dooie liggaam, dink sy wraaklustig” (82).

Die veelseggende bundeltitel resoneer op verskillende vlakke in die verhale van die bundel. *Maansiek* verwys nie net na ’n soort senukwaal wat saamhang met die fases van die maan en gekenmerk word deur slaaplopery en aanvalle van waansin nie, maar kan ook dui op die

solidariteit van vroue wat gelyk menstrueer as hulle in groepe saamwoon: “Ek en my ma en my drie susters het ons aan die fases van die maan verbind sodat al vyf van ons se maandstondes op dieselfde dag begin (...) het” (99). Die titel verwys verder ook na die vrou as heks, as sogenaamde “versteurde”, of as wyfiedier (weerwolf) wat “met die maan gepla” is. Ten slotte huisves die woord *maansiek* egter ook ’n inherente teenstrydigheid: *maan* staan in die teken van groei en vrugbaarheid, terwyl *siekte* dikwels op liggaamlike en psigologiese agteruitgang dui.

Maansiek is besonder aantreklik uitgegee. Die skildery op die omslag – *Wild dog* deur Judith Mason (met die afbeelding van ’n wilde hondteef en ’n maan wat helder skyn) – sluit sinvol by die tematiek van die bundel aan. Dit is interessant om daarop te let dat die maan (wat ’n vroulike simbool is) opkom, terwyl die son (wat ’n manlike simbool is) ondergaan. Op dié wyse funksioneer die bladontwerp as ’n belangrike rigtingwyser ten opsigte van ’n proses wat in die bundel voltrek word: As teenhanger van suster Magdalena, wat in die openingsverhaal deur haar seksuele versugting na ’n mansliggaam gekwel word, verteenwoordig Rita se geboorte in die slotverhaal die beëindiging van die patriargale lyn en die aanbreek van ’n nuwe era vir die vrou: “[K]yk net hoe bal daardie vuisies en hoe vasbeslote suig sy al haar duim, snoesig toegewikkel in ’n hemelsblou kombesie met soldaatjies daarop – slag gereed vir die lewe wat wag” (122).

In hierdie opsig is dit dus ironies dat dit juis ’n manlike resensent moet wees wat hier die laaste takserende woord spreek.

Op reis deur ’n verwarrende droomlandskap

Van Rooyen, P. 2002. *Die brandende man*. Pretoria : Protea Boekhuis. 1283 p. Prys: R659.95. ISBN 1 919825 68 1.

Resensent: *M.P. Human*
(Dept. Afrikaans, Randse Afrikaanse Universiteit)

In *Die brandende man* beweeg Van Rooyen buite die grense van die Afrika-milieu wat hy so tasbaar en geloofwaardig in sy roman, *Gif*, en die vroeëre spoorsnyertrilogie (*Die spoorsnyer*, *Agter ’n eland aan* en *Die olifantjagters*) voor die oog geroep het. Die ruimte in eersgenoemde

novelle word eerder deur die onherbergsame barheid van 'n Amerikaanse woestynvlakte, en die omringende swart rotsrande gevorm. Afgesien van 'n verskuiwing in ruimte, is daar talle "spore" uit Van Rooyen se vorige romans in *Die brandende man* terug te vind, naamlik: 'n geografiese reis wat algaande verdiep tot 'n meer metaforiese reis en soeke na betekenis; die woestyn as ekologiese én psigologiese ruimte en 'n terugkeer na 'n meer primordiale vorm van bestaan ten einde 'n minder gekompliseerde (manlike) self terug te vind, dikwels met die hulp van "natuurvolke" soos die Boesmans of, in hierdie geval, die Amerikaanse Indiane.

Pieter en Liesbeth, twee Suid-Afrikaners, ryloop vanaf San Francisco na Black Rock in die Nevada-woestyn, waar die fees van die Brandende Man jaarliks plaasvind. Die hoogtepunt van die fees is die verbranding van 'n sewe verdieping hoë figurant wat van rottang en neon gemaak is. Met slegs die nodigste in hul rugsakke, onderneem hulle dié reis met die hoop dat dit 'n tipe pelgrimstog van innerlike groei en ontdekking sal behels: "[D]ie idee was buitendien dat hierdie 'n ervaring, 'n regte *experience* moet wees, nie net 'n toeristetoggie na 'n verlate stukkie Amerika toe nie" (7). Hulle verwagtings word duidelik gevorm deur die "meer as drieduisend en sewehonderd inskrywings" (9) wat hulle in die kuberruimte oor die fees opgespoor het, asook die grillerige beeldmateriaal wat hulle daarvan op die televisie se ontdekkerskanaal te siene gekry het.

Net buite Winnemucca word Pieter en Liesbeth opgelaaai deur 'n viertal Amerikaners, wat 'n transkontinentale reis vanaf Washington D.C. na die fees aandurf. Daar word vinnig en vriendelik vir hulle, en later ook vir die *random freak*, Boniface-Bonny (of Gesiggie soos wat Liesbeth hom doop), in die *RV (Recreation Vehicle)* plekgemaak. Oplaas word hierdie sewetal (let hier op die simboliese betekenis van die getal sewe) kamp- en feesgenote in Black Rock City.

Ofskoon belangrike agtergrondinligting ten opsigte van die ontstaan (15), ligging (14) van die fees tydens Pieter en Liesbeth se reis na Black Rock verstrek word, kry 'n mens tog die gevole dat 'n onnodige hoeveelheid verteltyd aan hierdie gedeelte van die novelle afgestaan word. Die eerste viertal hoofstukke verrig weinig meer as 'n eksposisionerende funksie, terwyl daar van die veelseggende vooruitwysings deur die geheimsinnige ou Rooihuid weinig in die res van die novelle teregkom.

Alhoewel 'n werklike fees (in hierdie opsig is dit interessant om die webwerf, www.burningman.com, te besoek) as inspirasie gebruik word, is die woestynsaamtrek, soos wat dit in Pieter se vertelling gestalte vind, die vermenging van 'n sirkus, kunstefees (met 'n verwysing na die

opvoering van Breytenbach se *Boklied* by die KKNK op Oudtshoorn), die gerugmakende *Woodstock*-musiekfees, 'n *Oppikoppi*-saamtrek en 'n groteske Walpurgisnag (in die styl van Etienne Leroux se *Sewe dae by die Silbersteins*). Voorts bring die verteller die ligging en ordening van die feesterrein ook in verband met die uitleg van 'n tradisionele Herero-stat (36) en die (ontstaans)geskiedenis van die Amerikaanse vasteland (91-92). Die verwysing na die Paiute-Indiane wat eens "driehonderd myl deur die groot woestyn na die nuwe reservaat" (14) (in *Black Rock*) moes reis, herinner onwillekeurig aan die ontberings van die weerbarstige volk Israel in die Sinai-woestyn. Op dié wyse word die antropologiese, religieuse, spirituele en psigologiese dimensies van die fees behendig saamgetrek (al word weinig daarvan werklik sinvol in die novelle verken).

Een van die uitstaande kenmerke van die fees is dat dit 'n eksperiment in kommunale bestaan is:

Die Brandende Man is 'n eksperiment in tydelike kommunale bestaan (...) Verhoudings word gesmee, bure ontmoet mekaar, ons kollektiewe oorlewing word op die proef gestel. Jy moet by die gemeenskap aansluit om die essensie van die Brandende Man te kan ervaar (43).

Tog is dit interessant dat hierdie kollektiewe leefwyse juis 'n groeiende besef van enkelingskap by die hoofkarakter bewerkstellig: "In hierdie kommune, hierdie dolle gedrang van mense, raak ek al meer van my enkelingskap bewus" (91) en "Elkeen keer weer op sy eie klein wêreldjie in" (85). Namate nuuskierigheid die oorhand begin kry, word Pieter en Liesbeth, soos die ander feesgangers, na die bontspul uitstallings, tente en sale gelok. Mettertyd skei Pieter en Liesbeth se weë, totdat hulle oplaas heeltemal van mekaar vervreem raak. Aangesien die leser so min oor hul verhouding te wete kom en die moontlikheid van 'n skeiding reeds in die aanvangshoofstukke geïmpliseer word, is die "wending" nouliks verrassend óf teleurstellend. Terwyl Liesbeth Mark skunnig die nag in volg, verlaat Pieter die fees uiteindelik alleen – sy aanvanklike verwagtings eerder ontluister as verwesenlik. Wanneer hy in die slothoofstuk (weer) as ryloper opgelaaai word, vra die bestuurder aan hom of hy die een of ander pelgrim is. Hy antwoord ontnugterd en wars: "Nee, net 'n fokken boemelaar" (127). Al wat hy van die fees oorhou, is 'n skerpkantige kristal en 'n swart klavierklawer.

Van Rooyen is 'n bedrewe skrywer wat die leser telkens met sy prosa meesleur. In hierdie verband verdien die beskrywing van die besoek aan die "Klavierding" (hoofstuk 11) en die (moontlik aanstootwekkende) gebeure in "Die estetiese vleisfront" (hoofstuk 17-18) veral vermelding. (Die besluit om sekere eiename in Afrikaans te vertaal, terwyl ander in die

Engels behou word, is egter ongemotiveer). Op verbeeldingryke wyse word 'n groot verskeidenheid teksmotiewe aanvanklik in die novelle geaktiveer: daar is die eksperiment van tydelike kommunale bestaan; die transenderende reis na sin en betekenis; die voorwaardelike aard van erotiese liefde; die koste verbonde aan vryheid; die toegang tot alternatiewe bewussynstoestande; die gevaar verbonde aan massawording en 'n verswelgende verbruikerskultuur (wat herinner aan P.G. du Plessis se *Die nag van legio*); die proses van ritualistiese inisiasie, Jungiaanse individuasie en vele meer. Nie een van hierdie motiewe vind egter oortuigend gestalte in die teks nie. 'n Mens kan nie help om te wonder of die romanvorm nie meer bevorderlik sou wees vir sodanige tematiese verruiming nie. In die huidige formaat moet die leser ongelukkig bedroë toekyk hoe meeste van sy/haar teksverwagtings redelik abrupt saam met 'n reuse-figurant in vlamme opgaan.

Identity and exile

Luyat, A. & Tolron, F. (eds.) 2001. *Flight From Certainty: The Dilemma of Identity and Exile*. Rodopi Perspectives on Modern Literature 23. New York : Rodopi. 254 p. Price: \$22. ISBN 90-420-1585-3.

Reviewer: *Ivan Rabinowitz*
(Dept. of English – UNISA)

Flight From Certainty is a refreshing departure from the otiose figurations associated with some of our better-known celebrants of the threshold condition. While the collection is obviously imperfect in the range and scope of its intellectual, geographical, and cultural purview (there are, for example, only two essays on “Africa”, one on “language” and one on “eviction”), the contributors share an admirable predilection for clarity of expression and authenticity of statement. Instead of appealing to far-sought analogies and metaphors drawn from the hackneyed, obfuscatory repertoire of postcolonialism and cultural hybridisation, many of the authors combine sound scholarship with personal experience, setting at nought the postmodern demand for semantic tomfoolery and conceptual delay.

The leading hypothesis of the collection – that the century’s sense of displacement has led to a fragmentation of narratives and to a suspensory state of “living in-between”, of life spent in perpetual banishment on the edge of language, identity and culture – elicits a broad exchange of views on the effect of exile, ranging from Alba Ambert’s moving evocation of what it means to live on the edge of consciousness and to “subsist on knives and blades and shards of glass”, to Jennifer Rutherford’s analysis of the colonising victim and the cultural, aesthetic and political consequences of the “European gaze”. Writers of widely differing temperament and from vastly different places inflect a shared figural repertoire in an effort to define – and convey – the deeply embedded sense of dissonance produced by the tensions between the pull of memory and the pressure to refashion the self. While Ambert explores the nature of linguistic distance and duplicity, for example, Geetha Ganapathy-Dore traces the contortions and distortions of identity inherent in the experience of being caught between languages, cultures and religions, a condition of cognitive dystrophy in which people are forced to borrow, through protracted and humiliating acts of mimicry, both their inner consciousness and their sense of being.

The exilic condition will, however, always exceed the limits of representation, no matter how acute or nuanced the narratives that seek to give it a local habitation and a name. There is an exile of the mind, and a state of intellectual exile; there is spatial and temporal exile, linguistic exile, spiritual and philosophical exile, an exile of hybridity, and an exile of the self, as well as countless forms of mental, imaginative, cultural, social, political, territorial, and emotional dislocations, each significant, and each inextricably entangled in an individual project of selfhood and identity. The editors of *Flight From Certainty* cannot be blamed for being selective, given the scope and nature of their subject, but they can certainly be faulted for not providing a more explicit description of the aims and origins of their volume. The evasive statement “Authors, academics, and cultural historians decided to exchange their views in art, literature, history, and the meeting of cultures in order to better assess the effect of exile ... upon the individual mind as well as group consciousness” is inadequate for the scope and aims of the project. When and how, for example, did the authors, academics, and cultural historians decide to exchange their views? At whose behest? What was the occasion? How were they chosen? Such questions amount to more than a reviewer’s customary bag of quibbles and complaints: they represent, in themselves, some of the vexing issues to be explored in any account of the nature of exile. How are cultural and linguistic spaces negotiated and mediated? Who speaks for – and interprets – whom? Why, and how, do we attach value to literary representations of exile? Do

accounts of exile (and explications of someone else's account of the condition of exile) make any moral, social or political difference to those whose lives are lived in exile? It is obvious that such issues are beyond the scope of the present volume, but a more deliberately analytical – rather than purely descriptive – introduction would at least have created a context for further enquiry.

These quibbles and complaints notwithstanding, *Flight From Certainty* is a good book. It offers an interesting collection of attitudes, expositions, and perspectives; it includes authors and academics from many countries; it provides authentic commentary; and it is a useful introduction to the paradoxes and procedures which, taken together, constitute the dilemma of identity and exile. The “subjective at the heart of history” has taken a beating from all sides, and has been mystified to death by the exigencies of the academic paper industry. It is to be hoped that this volume will remind academics and cultural historians that exile is a human condition and that people are living there.

Boekbekendstellings/Book announcements

Snyders, Peter. 2002. **Tekens van die tye**. Pretoria : Protea Boekhuis. 54 p.
Prys: R59.95. ISBN 1919825568.

Die Kaapse digter, Peter Snyders, se jongste digbundel, *Tekens van die tye*, het pas by Protea Boekhuis verskyn.

Die bundel sluit veral nou aan by Snyders se eerste bundel, *'n Ordinary mens*, en is 'n versameling gedigte met die kenmerkende Snyders-humor en sy sydelingse, raak kommentaar op die sosiale en politieke dinge rondom hom.

Meyer, E.T. 2002. **Die vlieënde Ovambo en ander stories uit ou Suidwes**. Pretoria : Protea Boekhuis. 109 p. Prys: R79.00. ISBN 1-919825-74-6.

Hierdie bundel is 'n aantal anekdotes oor gewone mense uit 'n verbygegane tyd. Meyer het sy kinderdae in Angola deurgebring en in 1928 as sewejarige saam met sy ouers, Dorslandtrekkers, na die eertydse Suidwes-Afrika verhuis om die sogenaamde kroongrond wat beskikbaar gestel is in bewoonbare plase te omskep. Daardie eerste jare was 'n worstelstryd teen armoede, veesiektes en droogtes.

In hierdie agt-en-twintigtal sketse herroep Meyer egter die ligte kant, die koddige uitkomstes wat mense in 'n oomblik van nood bedink, die "verbasende" situasies wat in ruwe omstandighede ontstaan, en die ewe "verbasende" woordgebruik as al die land se inwoners nie ewe bedrewe met mekaar se taal is nie.

Theory put into practice

Sell, Roger D. 2001. **Mediating Criticism: Literary Education Humanized.** Amsterdam, The Netherlands : John Benjamins. 431 p.
Price: \$33.95. ISBN 1-58811-104-0.

A main feature of this publication by Roger Sell is that it puts theory into practice. The main claim is that, within society as a whole, literature still has the potential to be one of the most significant and democratic channels of human interactivity. For readers who have learned to make an effort of imaginative empathy, an author's act of writing will have obvious ethical implications, as a historical intervention whose interpersonal valency is freshly adaptable from one socio-temporal milieu to another. Authors themselves have some sense of this, and write from a sheer faith in communication itself, while readers, on their side, can come to value literature of even the bleakest kind for a continuing offer of fellowship. By way of illustration, the book offers major re-assessments of five canonical figures (Henry Vaughan, Fielding, Dickens, T.S. Eliot and Frost), and of two fascinating twentieth-century writers who were somewhat marginalized by their own time's critics (William Gerhardie and Andrew Young).

Having trained in Oxford as a Renaissance scholar, Sell has subsequently published widely on other periods of English and American literature as well. He has also been particularly interested in the implications of linguistic – and specially pragmatic – theory for an understanding of literary communication and in the potentialities of children's literature within language education programmes.

Kan "identiteit" nog absolute waarde hê?

Coetzee, Ampie. 2000. **'n Hele os vir 'n broodmes.** Kaapstad : Human & Rousseau. 156 p. Prys: R84.95. ISBN 0-627-02437-8.

Sedert die sestigerjare stel Ampie Coetzee belang in die invloed wat letterkunde op politiek kan uitoefen. Hierdie belangstelling lei tot 'n boek *Poësie en politiek*, en later tot *Marxisme en die Afrikaanse letterkunde*. Hierdie bewustheid van die werking van die ideologie by die produksie van die letterkunde rig ook sy benadering in *Letterkunde en krisis*.

In *'n Hele os vir 'n broodmes* gebruik Coetzee die Afrikaanse plaasroman as vertrekpunt vir die verkenning van Afrikaner-identiteit. Die boek

bestaan egter nie uit konvensionele ontledings nie. Die letterkunde word eerder gelees as deel van die geskiedenis van Afrikanerbewuswording, en ook as medebepalend in die vorming daarvan.

Die moontlike ontstaan van 'n Afrikaner-identiteit op grond van die verbintenis tussen Afrikaner, grond en plaas word nagegaan en die vraag word ook gestel of "identiteit" in die postmoderne era in elk geval nog waarde kan hê.